

Verslag bijeenkomst

Werkgezelschap Godsdienstsociologie en Godsdienst antropologie

6 november 2015

Aanwezig:

Pieter Boersema, Anja van den Bos, Johan Brouwer, Gerard Dekker, Guido Dierickx, Durk Hak, Bernanda van den Hengel, Lammert Jansma, Joris Kregting (secretaris), Ad Krijnen, Bert Laeyendecker, Mady Laeyendecker-Thung, Rein Nauta, Herman Noordegraaf, Erik Sengers, Hijme Stoffels, Henk Tieleman, Sipco Vellenga (voorzitter), Nico Vink en vier studenten.

Presentatie Prof. dr. Herman Noordegraaf (Protestantse Theologische Universiteit): *Hoe hebben kerken gereageerd op de WMO?*

In Nederland wordt vanaf de jaren zeventig van de vorige eeuw de verzorgingsstaat herzien; de toegang wordt selectiever en mensen worden geactiveerd op de arbeidsmarkt. Ook in omliggende landen speelt het vraagstuk van de houdbaarheid van de *welfarestate* (zoals onder andere beschreven door Anders Bäckström en Grace Davie). Er zijn vier modellen mogelijk op dit vlak: het liberale, het coöperatieve (België en Duitsland), het universele (Scandinavië) en het familiale (Zuid-Europa) model. Met de komst van de WMO in Nederland vindt er een herschikking van verantwoordelijkheden plaats richting zelfredzaamheid van het individu. Dit gebeurt uit principiële (meer verantwoordelijkheid individu), financiële (beheersen van kosten) en kwalitatieve (betere vraaggerichte zorg) overwegingen.

De vraag rijst wat de rol van de kerk is in het perspectief van de WMO. Kerken onttrekken zich steeds meer van de zorg op lokaal niveau; er vindt nog wel vrijwilligerswerk plaats maar dat is vaak erg praktisch van aard (bijvoorbeeld een kerkdienst in een verzorgingshuis). De kerken zoeken naar nieuwe wegen op het maatschappelijke vlak.

Noordegraaf heeft tussen 2007 en 2011 zeven burgerlijke gemeenten onderzocht door middel van documentanalyse (van overheden en kerken) en interviews met kerken. Hij onderscheidt twee perspectieven:

1. Vanuit het buitenperspectief, de gemeenten, bestaat er een instrumentele benadering. Kerken zijn vaak onbekend, soms ook onbemind, en worden gezien als slechts één van de vele maatschappelijke organisaties. Als gemeenten positief staan ten opzichte van de inzet van kerken dan denken gemeenten vooral aan het potentieel van vrijwilligers, de beschikbare gebouwen en de hoge kwaliteit van het kerkelijke werk.
2. Vanuit het binnenperspectief, de kerken zelf, spelen kwesties als hoe de inzet zich verhoudt tot de inhoud (van het geloof), wat het potentieel aan inzet nog is en welke interkerkelijke samenwerking (in de vorm van diakonale platforms) er mogelijk is. Uit een vervolgonderzoek van Noordegraaf (Zorgzame Kerk voor Kerk in Actie) naar 18 proefprojecten van kerken op het maatschappelijke vlak komt een zelfde 'zoekend' beeld van kerken naar voren. Kerken moeten nog wennen aan de WMO. Noordegraaf pleit voor een rol van kritische participatie: open staan voor deelname aan de nieuwe zorgstructuren maar wel eerst inventariseren wat mogelijke knelpunten kunnen zijn.

Erik Sengers geeft vanuit zijn eigen ervaringen rond de maatschappelijke inzet van katholieke kerken (namens Caritas van het bisdom Haarlem-Amsterdam en als voorzitter van de adviesraad WMO-adviesraad Amsterdam Z.-O.) vanmiddag een 'officiële' reactie op Noordegraaf. Hij onderscheidt vier punten / vragen naar aanleiding van het onderzoek van Noordegraaf:

1. Zou er niet meer aandacht moeten worden besteed aan de rol van de kerken ten tijde van secularisering, naast het macro-sociale kader waarin de verandering van de verzorgingsstaat plaatsvindt? Als kerken zich ontwikkelen tot meer en meer kleine orthodoxe geloofsgemeenschappen (dit geldt ook voor de katholieken) waarin geloofsbeleving belangrijker is dan maatschappelijke participatie, zal dit resulteren in conflicten met overheden.
2. Zijn er factoren die de kerkelijke participatie bevorderen dan wel remmen? Bijvoorbeeld voor wat betreft de politieke kleur van de gemeenteraad en het aantal verschillende christelijke kerken binnen een gemeente.
3. Wie vertegenwoordigt nu eigenlijk de kerk rond WMO? Vaak wordt dit door één of enkele personen gedaan zonder dat de kerk echt weet waar die mensen voor staan / pleiten.
4. Kan men het perspectief ook omdraaien: niet vraaggericht vanuit de gemeenten maar eerst kijken wat kerken doen en dit aanbieden bij de gemeenten?

In de volgende discussie wordt gesproken over:

- welke protestantse stromingen meer en minder actief zijn (zijn evangelischen op dit vlak meer naar buiten gericht?);
- de rol van religieuze gemeenschappen van christelijke en niet-christelijke migranten (die lijkt op dit vlak beperkt met vooral naar binnen gerichte zorg);
- het snel krimpende potentieel van vrijwilligers bij zowel protestanten als katholieken waardoor bijvoorbeeld bezoekwerk minder plaats kan vinden of in ieder geval meer en meer binnen de eigen kring wordt uitgevoerd;
- of nu juist het geloof zelf cruciaal is voor de maatschappelijke inzet of de netwerkstructuren;
- de afstand of kloof tussen de meer orthodoxe en bepalende leiding in veel kerken en de rest van het kerkvolk.

Boekpresentatie Prof. dr. Guido Dierickx (Universiteit van Antwerpen) *Religie als sociale constructie*

Dierickx (SJ) behandelt uit zijn boek *Religie als sociale constructie* alleen hoofdstuk 5, Religie: evolutie en secularisatie. Hier volgt een schematische weergave van Dierickx zijn betoog:

- 1) De evolutie van de verhouding tussen christendom en samenleving wordt dikwijls beschreven als ‘secularisatie’, als ‘meer christendom in de samenleving vroeger en minder thans’. Zo riskeert men de geschiedenis voor te stellen als rechtlijnig en met een al te sterk contrast tussen ‘vroeger’ en ‘nu’. Vanwaar de populariteit van deze zienswijze?
- 2) De verklaring van deze evolutie moet alleszins rekening houden met exogene, ‘maatschappelijke’ factoren én met endogene, ‘religieuze’ factoren. Immers, waarom heeft de secularisatie zich vooral voorgedaan in de westerse, christelijke wereld? Anders gesteld, waarom is er vanuit de kerken in West-Europa meer steun dan elders voor secularisatie?
- 3) Een gebruikelijke protosociologische manier om het begrip secularisatie in te vullen is die van ‘dechristianisatie’, een evolutie op microniveau. Deze evolutie is echter minder gemakkelijk historisch hard te maken dan men wel eens meent.
- 4) De gebruikelijke sociologische theorie van de secularisatie gaat uit van de differentiëring van de samenleving en van het functieverlies van de religie, maar voegt er verdere stellingen aan toe.
- 5) Namelijk:
  - a) In de westerse samenleving hebben verschillende domeinen, om te beginnen die van het filosofische discours, zich door een eigen cultuur onttrokken aan de bevoogding door de religie. Volgens Durkheim en vele anderen is deze evolutie louter aan exogene factoren toe te schrijven.
  - b) De theorie beweert vervolgens dat de religie haar voogdij met tegenzin heeft opgegeven. In feite heeft de westerse religie dikwijls meegewerkt met de ontvoogding van de profane sectoren.
  - c) Ten slotte zou de ontvoogding van de cultuurkringen onvermijdelijk uitlopen op de privatisering en op de verzwakking van de religie. Maar...
    - i) Moet culturele differentiëring leiden tot de privatisering van de religie? De religies laten zich niet zo maar privatiseren. Bijvoorbeeld omdat in een globaliserende samenleving de religie aan de mensen een identiteit kan bieden die ook dienstig kan zijn voor hun optreden in het publieke leven.
    - ii) Een geprivatiseerde religieuze beleving hoeft niet noodzakelijk een verzwakte beleving te zijn. Ook dit determinisme wordt nu vrij algemeen verworpen al is een zeker verband moeilijk te loochenen.
- 6) De zwakheid van deze theorie ligt vooral in:
  - a) De onderschatting van de behoefte aan een levenbeschouwelijk draagvlak voor de verschillende sectorale culturen.
  - b) Haar onderschatting van de interne spanningen binnen de sectoren die om een levensbeschouwelijke inbreng vragen (bijvoorbeeld onderwijs).
  - c) Haar onderschatting van de conflicten tussen de verschillende sectoren die doorgaans beslecht worden in het publieke forum waarin ook de religieuze sector inspraak heeft of kan hebben.
- 7) Een andere invulling van de secularisatietheorie heeft meer begrip voor de endogene oorzaken van de secularisatie. Zij gaat uit van het feit dat het christendom een binnenwerelds-eschatologische religie is met een contesterende functie die echter protest oproept. De gelovigen doen daarom een beroep op “verdedigingsmechanismen”.

- 8) Vier verdedigingsmechanismen zijn afwisselend dominant geweest:
  - a) Culturele evidentie (wat meer is dan de normale inculturatie). Dit mechanisme gaat in tegen het binnenwerelds-eschatologisch karakter van het christendom.
  - b) Politieke macht; deze macht werd doorgaans slechts met tegenzin benut. Het gaat in tegen de eigenlijke spiritualiteit van het christendom.
  - c) Sociaal prestige waarbij gedacht kan worden aan de dominante positie van kerkelijke leiders. Tegenover het sociale prestige stond de christelijke gemeenschap minder afkerig. Dit mechanisme was ook dikwijls beschikbaar.
  - d) Materiële en verbale ruil (of een mengvorm van beide). Zo dragen kerken bij aan onderwijs en zorgen en ontvangen hiervoor 'als tegenprestatie' respect. En verkondigen kerken hun mening maar luisteren ze ook naar andere meningen. De verbale ruil benadert vrij dicht het evangelische ideaal, maar is moeilijk vol te houden. Het ondermijnt de verworvenheden van de traditie en vergt een virtuoos leiderschap. Het dient geïnstitutionaliseerd te worden, bijvoorbeeld door hechte/kleinschalige groepsvorming.
- 9) De recente omwentelingen in de (katholieke) kerkgemeenschap zijn te duiden als een vrij bruske overgang van sociaal prestige naar verbale ruil.
- 10) Deze overgang noemen wij 'secularisatie'. Hierbij hoort een scherp onderscheid tussen secularisatie in ruime en in enge zin. Secularisatie in enge zin is dan de verzwakking van een mechanisme van sociale controle, zonder overgang naar een ander mechanisme.
- 11) De recente secularisatie in ruime zin heeft grote neveneffecten:
  - a) een andere stijl van gezagsuitoefening;
  - b) de cultus van andere deugden en culturele helden;
  - c) een grotere tolerantie van de buitenstaanders;
  - d) meer waardering voor het levensbeschouwelijk pluralisme;
  - e) de vervanging van grote door kleine gemeenschappen.
- 12) De 'secularisatie' van de westerse samenleving wordt dus mede verklaard door een endogene factor: het wereldbeeld van het christendom. Het christendom is immers een religie die doelmatig in de mensenwereld werkzaam wil zijn.
- 13) De volgende omstandigheden hebben verder tot de secularisering (in enge zin) bijgedragen:
  - a) De differentiëring van de cultuur die gepaard ging met de vorming van ideologieën rond de autonome profane cultuursferen.
  - b) De bescherming van de religie door het democratische bestel.
  - c) Het ontstaan van een religieus pluralistische markt (alle religieuze groepen zijn minderheden geworden die geen dominante positie kunnen claimen).

In de discussie wordt nader ingegaan op het ontbreken van 'grote en virtueuze' kerkelijke leiders die meerdere terreinen kunnen bestrijken en de verbale ruil elan kunnen geven. De ontvanger van de boodschap is ook veranderd: mensen staan niet open voor een intellectueel discours maar willen 'slechts' emotionele bijstand. Tot slot wordt gesignaleerd dat het vertrouwen in de grote overkoepelende en dominante gebieden politiek en economie aan het dalen is en zij steeds minder antwoord geven op vragen. Een levenbeschouwelijke basis zou hier wellicht tegengewicht aan kunnen geven!